

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA SUNULAN SAĞLIK HİZMETLERİNDE VAKIFLARIN ROLÜ THE ROLE OF FOUNDATIONS IN HEALTH SERVICES OFFERED IN THE OTTOMAN EMPIRE

Öğr.Gör.Dr. Mahmut Fevzi GÜN

Kırklareli Üniversitesi, mahmutfevzigun@klu.edu.tr, orcid.org/ 0000-0003-3249-0123

Makale Gönderim-Kabul Tarihi (20.09. 2021-06.11.2021)

Öz

Günümüzde sağlık hizmetlerine olan talep çeşitli nedenlerden dolayı hızla artmaktadır. Sağlık hizmetlerine olan talepteki artışa bağlı olarak sağlığa ayrılan kaynaklarda da her geçen gün artış yaşanmaktadır. Kaynak tüketiminin artışından dolayı, tüm dünyada ülkeler sağlık sistemlerinin finansal sürdürülebilirliği açısından yeni arayışlara ve bunun sonucu olarak reform hareketlerine girişmektedir.

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nda sunulan sağlık hizmetlerinde vakıfların rolüne dair bilgi sağlamaktadır. Çalışmada, katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlar kullanılmamış, kişi ve kurumlardan onam alınmasına yönelik bir araştırma desenine başvurulmamıştır. Bu nedenle araştırma için bir etik kurul raporuna gerek duyulmamıştır. Çalışmada, literatürde yer alan çeşitli kaynakların taranması sonucu ulaşılan bilgilerle, Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıfların rolü ve vakıflarca sunulan sağlık hizmetlerine dair bilgi verilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Vakıflar, Sağlık Hizmetleri

Abstract

Today, the demand for health services is increasing rapidly due to various reasons. Due to the increase in the demand for health services, there is an increase in the resources allocated to health day by day. Due to the increase in resource consumption, countries all over the world are embarking on new searches for the financial sustainability of health systems and as a result of reform movements. This study provides information on the role of foundations in the health services offered in the Ottoman Empire. In the study, qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants were not used, and a research design was not used to obtain approval from individuals and institutions. Therefore, an ethics committee report was not required for the research. In the study, it is aimed to give information about the role of foundations in the Ottoman Empire and the health services delivered by foundations, with the information obtained as a result of scanning various sources in the literature.

Keywords: Ottoman, Foundations, Health Services

1. GİRİŞ

Günümüz yaşam koşullarına etki eden düşünce tarzları ve yaşayış şekilleri kaynağını tarihteki fikir, buluş ve yöntemlerden almaktadır. Bu buluş ve yöntemler de çoğunlukla üretimden ve üretimin karakterinden gücünü almaktadır. Söz konusu üretim ve üretimin şekliyle toplumsal yaşam da eşzamanlı etkilenmektedir. Bu etkileşim toplumsal üretimin bir sonucu olan eşya ile birey arasındaki ilişkiye de yön vermekte, bunun sonucunda bireyin de çevresiyle olan iletişimde belirleyici bir rol oynamaktadır.

Bireylerin, toplumların, ülkelerin geçirdiği dönüşümler sağlık alanında da kendini göstermektedir. Günümüz sağlık hizmetlerinin durumunu izah etmenin ve buna bağlı olarak sağlığı geliştirmenin bir yolu da geçmişteki iyi ve kötü uygulamaları anlamaktan geçmektedir. Buradan hareketle çalışmamızda Osmanlı İmparatorluğu'nda sunulan sağlık hizmetleri ve vakıfların bu hizmetlerdeki etkinliği incelenmektedir.

Çalışmada amaç, Osmanlı İmparatorluğu'nda sunulan sağlık hizmetlerinde vakıfların rolüne dair bilgi sağlamaktır. Çalışmada il olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda Vakıflar, Vakıf kavramı, Osmanlı Toplumunda Vakıfların Rolü ve Vakıflarca Sunulan Hizmetler konularına yer verilmektedir. Daha sonraki bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sağlık Hizmetleri ana çerçevesi altında Osmanlı İmparatorluğu'nda Sağlık Örgütlenmesi ve sunulan sağlık hizmetleri 1826 Yılı Öncesi ve Sonrası şeklinde bir ayırım üzerinden incelenmektedir. Bu iki girizgah niteliğindeki bölümden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda sunulan sağlık hizmetlerinde vakıfların rolü ile ilgili tartışma ve sonuç bilgilerine yer verilmektedir.

2. OSMANLI'DA VAKIFLAR

2.1. Vakıf Kavramı

Vakıf sözcük anlamı itibariyle, durdurma fiili ve alıkoyuş, kavramsal anlamda ise, mal veya mülkün bir satın alma eylemi sonucu sahibi olunmayacak biçimde hayır işlerinde kullanılması, böylelikle, hayır işine bağışlanan mal veya mülkün hakkından mülki anlamda feragat edilmesi demektir. Söz konusu özel mülkiyet hükmünden ayrılan mallar, toplumun çatı örgütü olan devletin de sahipliğine girmemekte, bunun sonucu olarak üçüncü bir tür mülkiyet durumu ortaya çıkmaktadır (Ayдын, 2004).

Vakıf kavramı kısaca; insanoğlunun mutluluğunu hedefleyen bir sistemler bütünü olarak ifade edilebilmektedir. Vakıfları kuran bireylerin, sahip olduklarından ve haklarından kendi istekleriyle vazgeçmenin ve bu sayede diğer insanlara yardım etmenin huzur ve mutluluğunu; yararlananların ise ihtiyaçlarını karşılamanın mutluluğu ve hazzını duyumsadığı öne sürülmektedir. Dolayısıyla, vakıf kavramıyla, birbirleriyle tutarsızlık içermeyen ve biri bir başkasının haz ve huzurunu azaltmaksızın yükselen ve toplumun tüm kesimlerini kapsayan, topyekün bir mutluluk tanımlaması yapılabilmektedir (Yedyıldız, 1986).

Temeli yardımlaşmaya dayanan vakıflar, içinden çıkıkları toplumların dini, sosyal ve kanuni menşelerine göre tesis edilmiş kuruluşlardır. Vakıfların toplum içinde sosyal bir kurum olarak ortaya çıkmalarında ve gelişimlerinde birtakım etkenlerden söz etmek gerekmektedir. Bunlar, bireyin içsel ve sosyal yönü, topluma ait kültürel öğeler, sosyal ve politik gerçeklikler, iktisadi ve dini gerekçeler, halk devlet ilişkileri, fikir ve ideolojik yönelimler olarak ifade edilebilmektedir (Işık, 2009).

Vakıf kurumunun çıkış noktası ile ilgili birbirinden farklı görüşler mevcuttur. Bazı çalışmacılar, vakıf kavramını islam diniyle ilişkilendirip temel olarak islam çıkışlı bir sosyal yardımlaşma modeli olarak tanımlamaktadırlar. Düşüncenin temelini de islamın ilk zamanlarında Medine'deki peygamber mescidinin bir kısmının Zulle ve Suffe isimleriyle anılan bir eğitim merkezi olmasına dayandırmaktadırlar. Bunu destekleyen bir diğer hususun, 8. Yüzyılda vakıf konusunun islami hukuk çerçevesinde ele alındığı eserler olduğu öne sürülmektedir. Bununla birlikte vakıfların kaynağını Budist viharalarına, Eti tabletlerine veya Bizans ya da batı kültürüne dayandıran görüşler de mevcuttur (Aydın, 2004). “Örneğin Babil’de ruhunun selametini temin etmek isteyen dindar bir adam, bir mabet yaptırmış ve bu mabede tayin ettiği rahibin oturması için de bir mülk hibe etmiştir. Yine Boğazköy kazılarında ele geçen tabletlerde M.Ö. 1290-1280 yıllarında Hitit Kralı Hattusilis tarafından düzenlenmiş bir vakfiye bulunmuştur. Vakfiyenin içeriği şöyledir: “Hitit Kralı Hattusilis kendisine düşman bulunan Armadataş’ı mağlûp ediyor, emlakını zaptederek bunlarda bir ev ile müstemilâtını Tanrıça İştar’a ibadet edilmek üzere vakfetmiştir”. Eski Yunan’da da farklı uygulamalar mevcut olup vakfa benzer bazı kurumlardan bahsedilmektedir. Kişi malını başka birine belirlemiş olduğu kuralları kabul etmek ve değiştirmemek şartı ile hibe ve vasiyet etmiştir. Roma ve Bizans’ta da vakıf kurumunun bir ölçüde gelişmiş olduğu görülmektedir” (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2012). Tüm bu bilgilerden hareketle vakıf kavramının gelişiminde farklı kültürlerin etkisi olduğunu söylemek gerekir. Bununla birlikte Türk vakıflarını milli ve toplumsal bir yapı olarak tanımlamak da isabetsiz bir yaklaşım olmayacaktır (Aydın, 2013).

Vakıflar yönetsel olarak incelendiğinde, vakıfların yönetim kademesinde vakıfların kurucuların olduğu ve kurucuların vakıftaki yönetsel teamülleri ilkesel olarak belirledikleri görülmektedir. Genellikle mütevellî olarak adlandırılan vakıf yöneticileri, vakıfları vakıflardan fayda sağlayacak kişilerin yararına olacak şekilde yönetme çabasında olmuşlardır. Bu doğrultuda mütevellîlerin ilk görevi vakıf mülklerini koruma ve vakıf hizmetlerinden faydalanan kişiler için vakıf gelirlerini arttırmak olmuştur. Bu konuda 19. asra ait incelenen vakfiyelerde, vakıfların sahibi konumunda olan kişilerin icra ettikleri mütevellî görevine ödenek ayırdıkları ve bu görevlere öncelikle kendileri olmak üzere, sonrasında en uygun ve eşit olan oğullarını ve sonrasında da en uygun akrabalarını seçtikleri, bu kişilerin vefatı durumunda ise köy ahalisince en uygun görülen kişinin seçilmesini şarta bağladıkları görülmektedir (Ülker ve Toraman, 2012).

2.2. Osmanlı Toplumunda Vakıfların Rolü ve Vakıflarca Sunulan Hizmetler

Osmanlı Devleti, basit bir şekilde ifade etmek gerekirse, düzenli orduya mensup askerler, bürokratlar ve alim sınıfından oluşan askeri nitelikli bir tabaka ile köylü halk, ticaret ehli kişilerden oluşan üretici tabaka olmak üzere iki ana gruptan oluşagelmıştır. Devlet önceliğini vergiye ve verginin toplanması için vergi unsurlarını korumaya, bununla birlikte vergi miktarını en azami noktaya çıkarmaya verdiği için diğer bayındırlık ve sosyal temelli faaliyetleri ikinci planda bırakmış, bu meselelerin pek üstünde durmamıştır. Devlet, verginin toplanması ile ilgili olduğundan pazarın faaliyetlerine müdahalede bulunmuş fakat üretici konumunda bulunan kurumlarla (loncalar, kethüdalık) faaliyetlerin yapılış biçimine ve ortak yaşam alanlarına müdahale etmemiştir (Buluş, 2009).

Günümüz dünyasının çağdaş devlet anlayışında devletin sorumluluk alanlarına giren birçok hizmet (eğitim, sağlık, bayındırlık, diyanet, sosyal yardım hizmetleri) Osmanlı İmparatorluğu’nda devletin asli sorumlulukları arasında görülmemiş, tüm hizmetler bireylerce kurulan vakıf müesseselerince tatbik edilmiştir. Vakıflara tüm bu işlerin üstesinden gelebilmeleri için önemli maddi kaynaklar aktarılmıştır. Osmanlı’da devlet anlayışı sonsuza kadar sürecek olan devlet anlayışına tekabül eden “Devlet-i Ebed Müddet” biçiminde karşılık bulduğundan, vakıflara da ebedi olma şart ve

ULUSLARARASI SAĞLIK YÖNETİMİ VE STRATEJİLERİ ARAŞTIRMA DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF HEALTH MANAGEMENT AND STRATEGIES RESEARCH

Cilt/Volume : 7 Sayı/Issue : 3 Yıl/Year : 2021 ISSN -2149-6161

yükümlülüğü getirilmiş, devlet yetkilileri de vakıf hizmetlerinin sürdürülebilirliği için ellerinden gelen desteği esirgememiştir (Ağmanvermez, 1999).

Osmanlı Devleti'nde ilk vakıflara Orhan Gazi döneminde rastlanılmaktadır. Kazıcı'ya göre, 1324 yılının Mart ayında Mekece'de vakfettiği misafirhane olarak da kullanılan tekkenin mütevelliyetini verdiği dair şart ve hükümleri gösteren tuğralı evrakta şöyle bir ifade yer almaktadır: "Ben, Şucaeddin Orhan b. Fahrüddin Osman Hududu ile Mekece nahiyesinin tamamını sırf Allah rızası için vakfettim. O hankahta misafir ola gelip gidici fukarayı, garipleri, miskinleri, dervişleri ve ehl-i ilmi (iskan ve infak emesi) için azatlı kölem Tavaşi Şerafeddin Mukbil'i (mütevell-i vakf tayin ettim). Vakfın vazifesi (yani varidatı, geliri) ne ise bunlara sarf edilsin. Ve her kim ki bu vazifeden nasıb almaya müstahak değilse hankahta misafir olmasın..... Bu belgeyi okuyanlar, hazır olan cemaatin şehadetiyle bunu hakikat bilsinler ve itimad etsinler. Onların rızasıyla yazıldı. Benim mülkümden olanlar mezkur Mekece'yi (bu vesikayı) mütalaa edenler bileler ve inşaallahu taala itimad edeler." (Işık, 2009).

Vakıf müessesesi, sadece Osmanlı'da değil, İslam dinini kabul etmiş olan büyük bir coğrafyada kendine uygulama alanı bulmuştur. Başta Osmanlı sultanları ve aileleri ve çevreleri ile devletin üst makamlarında bulunan görevlilerinin en yüksek makama sahip olanından en düşük makama sahip olanlarına kadar birçok kişi, vakıf adıyla müsemma dini ibadet yerleri, dini okullar, kütüphaneler, hanlar-hamamlar, kervanlar için konaklama yerleri, kişilerin su ihtiyaçlarını karşılamaları için yapılan sebül adı verilen yapılar, şifa yurdu gibi kuruluşlar, köprü ve yollar gibi bayındırlık yapı ve kuruluşları inşaa ettirmişlerdir. Vakıflar, Osmanlı İmparatorluğu döneminde birçok eski kavimde olduğu gibi salt dini vazifelere odaklanmamış, devletin yetki ve sorumluluk alanına giren ve toplumsal bir yönü olan birçok hizmeti ücretsiz ve karşılıksız bir şekilde sunma yoluna gitmişlerdir (Köprülü, 1951).

Buluş'a göre büyük vakıflar, "sadrazam, şeyhülislam, baş defterdar, kadı, enderun, daru's-saade ve babü's-saade ağaları, iç hazinedar başı, nakibu'l-eşraf gibi devlet görevlilerinin nezareti altında" faaliyet göstermekteydi. Bu durumu sıradan halk kitlelerinden üstün konumda olan bu devlet görevlilerinin servetlerine müsadere uygulamasından kaçınmak için kullandığına dair görüşler de bulunmaktadır. Fakat bu sınıftaki görevlilerin ve vakıf sahiplerinin vakıf kurmada amaçlarının bu şekilde olması halinde bu kişilere gelir sağlayan daha fazla eserin yapılması gerektiği yönünde bir yaklaşım da söz konusudur. Ancak birtakım geniş arazilerde sultan tarafından nadiren verilen ve adına "mülkname" denilen evraklarla özel mülk haline gelmiş bazı büyük arazilerin yıllar içinde merkezi yapının denetiminden bağımsız bir şekilde evlatlık vakıflara dönüştüğü de ortadadır. Bu vakıflar 17. yy'dan sonra sayısal olarak daha da büyümüş, bunun sonucunda vakıflar tımar sistemi dışındaki aile vakıfları haline gelmişlerdir (Buluş, 2009).

Vakıfların zengin Osmanlılar tarafından kurulmasının altında yatan motivasyonun başlıca nedeninin ise dini temellere dayandığı öne sürülmektedir. Söz konusu inancın, sevab ba'del mev't diye ifade edilen bir hadise dayandığı düşünülmektedir. Buna göre, bir Müslümanın öldükten sonra dahi sevap kazanabilmesi üç şeyi başarmasına bağlı kılınmıştır. Bunlar insanlara faydalı olabilecek bilginin sağlanması, öldükten sonra ölünün ardından dua eden ve dini yaşayan çocuklar ve süregelen hayırseverlik işleridir. Bu üç şartın, vakıflarca birleştirildiği öne sürülmüştür. Haliyle, vakıf kurmak ahirette kurtuluş ile ilişkilendirilen bir faaliyet olarak görülmüş ve müslümanların birçok farklı ihtiyaca cevap veren vakıflar kurmalarına vesile olmuştur (Çizakça, 2000).

Bayartan'a göre "bu anlayıştan hareketle Osmanlı toplumunda; cami, tekke, zaviye, kalenderhane, türbe, kabristan, namazgâh, medrese, mektep, kütüphane, imaret, kervansaray, tabhane, misafir evi,

dur evi, gölgelik, sığınak, hastahane, tıp medresesi, ayakta tedavi yeri (dispanser), hamam, kuyu, su yolları, çeşme, aşevi, kaldırım, köprü, muvakkithane gibi vakıfların yanı sıra, öksüz kızlara çeyiz verilmesi, borçlu olduğundan dolayı hapiste bulunanların borçlarının ödenmesi, köy ahalisinin yaşlılarına elbise verilmesi, kale ve istihkâmlara veya donanmaya yardım edilmesi, askerin donanımı, deniz feneri inşası, yetimlere, dul kadınlara ve muhtaçlara yardım edilmesi, çocukların baharda açık havada gezdirilmesi, okul çocuklarına gıda, elbise, okul araç-gereçleri temin edilmesi, fakirlerin ve kimsesizlerin cenazelerinin kaldırılması, bayramlarda fakir ve kimsesizlerin sevindirilmesi, açık hava mektepleri, kuşlara pirinç ve hayvanlara gıda ve su verilmesi gibi toplumun ihtiyaç duyacağı her tür hizmet yürütülmüştür.” Vakıflar böylelikle toplumsal ve kültürel hizmet yaklaşımından hareketle önemli roller üstlenmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında vakıfların İslâm coğrafyasında toplumsal hizmetlerin sunumunda, birtakım köy ve kentlerin inşasında ve yeniden teşkilatlandırılması anlamında yeniden tesisinde önemli bir rol aldığı söylenebilmektedir (Bayartan 2008).

Vakıflarla ilgili oynadıkları büyük roller dışında çeşitli eleştirel yaklaşımlar da söz konusu olmuştur. Vakıfların yoksulluğu teşvik ettiği ve tembelleğe olanak sağladığı, Osmanlı ve İslam coğrafyasında iktisadi gelişime ket vurduğu, üretilen malların serbestçe dolaşımına mani olduğu, devlete ait arazilerin mülk haline gelip değerlendirilememesine sebep olduğu ve daha önce de belirtildiği üzere müsadereye yönelik tedbir amaçlı olarak oluşturulduklarına yönelik eleştiriler getirilmiştir. Eleştirilerin tamamında bir miktar haklılık payı bulunduğu gibi, eleştirilerin kökenine inildiğinde, tüm sorumluluğun sadece vakıflara ait olduğunu ifade etmenin de doğru bir yaklaşım olmadığı görülmektedir. Bu tekil yaklaşım, kısıtlılığı dışında, Osmanlı’daki gerilemeyi sadece vakıflara mal eden bilimsel olmayan bir çıkarım olarak ifade edilebilmektedir. Buradan hareketle vakıfların toplum için faydalı işler sağlayıp sağlamadıkları penceresinden konuya yaklaşmanın çok daha sağlıklı olduğu düşünülmektedir. Bu perspektiften bakıldığında, vakıfların Osmanlı’da 19. asra kadar oldukça etkili ve genel itibarıyla olumlu bir role sahip olduğu, Tanzimat sonrası dönemde bu etkinliğini yitirdikleri görülmektedir (Buluş, 2009).

2.3. Osmanlı İmparatorluğu’nda Sağlık Hizmetleri

Osmanlı İmparatorluğu’nda sağlık hizmetleri devletin gözetimi altında sunulmaya çalışılmıştır (Ertem, 1999). Hizmetlerin devlet tarafından sistemli belirli bir plana bağlı kalınarak ve bilinçli bir şekilde sunulmasını içeren bir sağlık politikası sadece Osmanlı için değil 19. yüzyıla gelene kadar dünyanın hemen hemen hiçbir bölgesinde hiçbir devlet yönetimince söz konusu olmamıştır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti’ni bu çerçeveden eleştirmenin anlamsız olduğu düşünülmektedir. Fakat bu durum Osmanlı’daki sağlık hizmetlerine ilişkin tespitler yapılamayacağı anlamına da gelmemektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun kurulduğu 13. asrın sonlarında dahi, Anadolu’da, dönemi için zengin bir sağlık hizmeti yapılanmasının mevcut olduğu görülmektedir. Anadolu’daki büyük şehirlerde Darüş-şifalar, Dar üs-sıhhalar, Bimaristanlar, Maristanlar aracılığıyla sağlık hizmet sunumu gerçekleşmiştir. Çoğunluğu Anadolu Selçukluları’ndan kalan hastanelere Osmanlı’ya başkent yapmış payitaht şehirlerindeki yeni hastaneler de eklenmiştir. Sözü edilen tüm hastanecilik hizmetleri vakıflarca sunulagelmiştir. Vakıflarca kurulan ve hizmeti sunulan hastane hizmetlerinin ne kadarının devletin direkt veya dolaylı olarak gözetimi altında olduğu, daha doğrusu ne kadar bilinçli bir politikanın ürünü olduğuna dair kesin bir bilgi ise bulunmamaktadır (Aydın, 2004).

Osmanlı’da sağlık hizmetleri külliye şeklinde oluşturulmuş vakıflara ait hastanelerde verilmiş, tüm sağlık kuruluşları, vakıflar ve hayır sahibi kimselerin aracılığı ile kurulmuştur. Tımarhane, darüşşifa ve tabhane olarak isimlendirilen sağlık kuruluşlarında istihdam edilen kişilerin maaşları

da vakıflar tarafından karşılanmıştır... Vakıf külliyesi içerisinde yer alan Darüşşifa ve tımarhaneler aynı zamanda tıp medreseleri için de birer uygulama alanı olmuşlardır. Devletin katkısına mazhar olmadığı için, bu hastanelere vakıflarca önemli oranda kaynak aktarımı yapılmıştır. İstanbul'da günümüz şartlarında da hizmet sunmakta olan Haseki, Gureba ve Şişli Etfal Hastaneleri geçmişin önemli vakıf kuruluşları olarak öne çıkmaktadır (Ertem, 1999).

Tüm bunlarla birlikte Aydın'a göre, "Batı dünyasında yüzyıllar içerisinde adım adım gelişen "bilimsel tıp" anlayışının Osmanlı toplumuna yansımaları çok yavaş ve geç olmuştur. 17. ve 18. yüzyıla ait yazma eserlerden yavaş biçimde de olsa Batı tıbbının farkına varıldığı izlenmektedir." (Aydın, 2004).

2.4. Osmanlı İmparatorluğu'nda Sağlık Örgütlenmesi

Osmanlı Devleti, 13. asırdan başlayıp 20. asrın başlarına kadar sürmüş, uzun ömürlü bir siyasi yapılanmadır. Klasik ve yenileşme hareketlerinin olduğu dönemler gibi, bu uzun yıllara dayanan süreç içinde Osmanlı sınırlarında yaşayan halkın hangi sosyal güvenlik teamüllerine göre hayatlarını idame ettirdiği ve bu sosyal güvenlik uygulamalarının neler olduğu konusu hep merak uyandıran bir husus olagelmıştır (Şen, 2002). Yine de Osmanlı Devleti'ndeki ilk sağlık kurumlarının ortaçağın ilkel görünümünden bağımsız olmadığı bilinmektedir. Söz konusu yapıların, Üçüncü Selim'in 1789'da tahta geçmesiyle başlayan Batılılaşma dönemine kadar mevcut yapılarını korudukları görülmektedir. Biçimsel olarak Selçuklu sağlık yapılarını yineleyen ve biçimsel olarak da Selçuklu'nun devamı olan Osmanlı sağlık kuruluşları, Selçuklu tarzı medreseleri çağrıştıran, bir orta avlu çevresine dizili odalardan oluşmuş geleneksel formlarını Batılılaşma döneminin başladığı sürece kadar devam ettirmişlerdir. Bimarhaneler, Dâr-üşşifâlar ve Tımarhânelerde cerrah, hekim, eczacı ve kehhâl (göz hekimi) gibi uzmanlar istihdam edilmişlerdir (Yavuz, 1988).

Osmanlı'da devlet yönetiminde, sağlık alanında en yetkili kişi hekimbaşılık müessesesi olagelmıştır. Tarihteki diğer İslam devletlerinde olduğu gibi devletin tüm sağlık hizmetlerinin sorumluluğunu üstlenen Hekimbaşılığın Osmanlı Devleti'nde hangi tarihten itibaren faaliyete geçirildiği konusunda kesin bir tarihsel dokümana ulaşılamasa da, Osmanlı padişahlarıyla hekimler arasındaki ilişkilerin 15. asırdan itibaren izlenebildiği görülmektedir (Taşpınar, 2011).

Taşpınar'a göre, "Hekimbaşılar, eğitimlerini klasik Osmanlı medreselerinde tamamlamış ilmiye sınıfına mensup kişiler olarak çoğu zaman medreselerde ve darüşşifalarda müderrislik görevi de yürütmüşlerdir. 19. yüzyıl öncesi Osmanlı Devleti'nde sağlık alanında yetki ve sorumlulukları dolayısıyla önemli bir yere sahip olan hekimbaşılar, hekimliğin ve sağlık işlerinin yürütülmesi kadar, bu alanda yetişen insanların eğitim ve denetlenmesinden de sorumluydular. Ülkedeki serbest tabip, cerrah ve eczacı gibi sağlık personelinin imtihana tabi tutularak görevlendirilmesi, teftiş ve kontrolleri de hekimbaşının denetimi altında gerçekleştirilmiştir. 16. yüzyılda Mehmed Muhyiddin İzmiti ile başlayan ve 19. Yüzyılın ortalarında Abdülhak Molla ile sonlanan üç yüz elli senelik dönemde, kırk iki kişi hekimbaşılık görevinde bulunmuştur. Hekimbaşılık müessesesinin tesisinden itibaren ehliyetli kişilerin bu makama getirilmesine dikkat edilirken, hemen her sahada çözümlenin görüldüğü 18. yüzyılın sonlarında bu makama da yetenezsiz kişiler getirilmiştir. Dolayısıyla bu kurum giderek işlevini yitirmeye başlamıştır." (Taşpınar, 2011).

19. yüzyıl öncesinde toplumun sağlık ihtiyaçlarını karşılamada darüşşifalar dışında hekimbaşınca mesleği serbest bir şekilde yapmasına mani olmadığına dair izni olan hekimler, tıbbi dükkan ismi ile kendilerine ait muayenelerde halka sağlık hizmeti sunmuşlardır. Bu dönemde hekimbaşı tarafından mesleki yeterliliği kabul gören serbest nitelikli hekimlere eczacılık yapma hakkı da

ULUSLARARASI SAĞLIK YÖNETİMİ VE STRATEJİLERİ ARAŞTIRMA DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF HEALTH MANAGEMENT AND STRATEGIES RESEARCH

Cilt/Volume : 7 Sayı/Issue : 3 Yıl/Year : 2021 ISSN -2149-6161

tanınmıştır. Osmanlı devletinde bu yetkilerle faaliyetlerini yürüten hekimler, aynı zamanda “gedik usulü” adı verilen bir uygulamaya tabi olmuşlardır. Hekim, eczacı faaliyetleri türü serbest mesleklerin yapılışına dayalı olan sağlık hizmetlerinin denge içinde yürütülmesini ve söz konusu hizmetleri sunan kişilerin arasında yaşanabilecek haksız rekabeti önleyici bir planın hekimbaşı müessesesince belirlenip izin verilmesi manasında kullanılan gedik sistemi, 19. asrın ortalarına değin kullanılmıştır (Taşpınar, 2011).

Osmanlı’da 19. Yüzyıla kadar olan ve en üst aşamada hekimbaşlarının olduğu bu dönemde, tıp medreselerinde usta çırak ilişkisine dayalı bir eğitim verilmiş, darüşşifaların külliyeleere dahil olarak hizmet sunduğu vakıf sistemine dayalı bir sağlık yapılanması görülmüştür. İkinci dönem ise 1827 sonrası ilk tıp okulunun açılması sonrasında 1839’da ilk Mektebi Tıbbiye Nezaretinin kurulmasıyla birlikte Osmanlı’nın farklı bir teşkilat yapısına girmesine başladığı dönemdir (Şimşek, 2010).

1826 Yılı öncesi

Osmanlı İmparatorluğu’nda sağlık ile ilgili ilk reform faaliyetleri daha önce de ifade edildiği üzere 1789 yılında sonra, Sultan III. Selim zamanında başlatılmıştır. İlk başlarda askeri alanda, ordu ve donanma içinde yürütülen reformlar Abdülmecid han döneminde konusu halk sağlığı uygulamaları olacak şekilde genişletilmiştir (Yavuz, 1988).

19. yüzyıl öncesi sağlık kuruluşu olarak adlandırabileceğimiz darüşşifalar ve tıp medreseleri, 1730 ve 1827 seneleri arasında geçen batı dünyasını yakından tanıma 1827 yılında kurulan Tıbhane-i Amire ile birlikte, modern tıbbin gelişimine paralel olarak farklı bir evreye girmiş ve tamamı ile farklı bir yaklaşımla hizmet sunulan kitle ve hizmetlere göre birbirinden farklılıklar gösteren sağlık kuruluşları haline gelmişlerdir (16).

1826 Yılı sonrası

1713’de payitaht şehirleri olan İstanbul, Edirne ve Bursa gibi şehirler başta olmak üzere vakıfların birçoğu, Evkaf Muhasebesi adlı bir maliye idaresindeyken 1826 yılı ile birlikte faaliyete geçen Evkaf Nezareti kurumunun yetki ve idaresine alınmışlardır. 1826 yılından itibaren alacaklı olan kişilere ödeme yapabilme hedefiyle tahsisatı yapılmış vakıf gelirleri Maliyenin Hazinesine geçirilmiş ve Hazineyle ilgi ve alakası kurulmakta zorlanılan vakıf faaliyetleri de Evkaf Nezareti’nin kontrolü altına girmiştir (Genca, 2014). Bu sayede varlıkları genişlik kazanan vakıfların bir elde tek çatı altında toplanması sağlanmış ve vakıflar bu merkezden idare edilmeye başlanmıştır (Bayartan 2008).

Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulana kadar merkezi denetimden yoksun olan vakıfların yine de hiçbir denetim olmaksızın faaliyetleri yürütülmemiştir. Vakıfların denetimi görevi, kadılar ve görevler için özel olarak seçilen ve ataması yapılan müfettişler tarafından yürütülmüştür (Genca, 2014).

Osmanlı’da sağlık teşkilatlanmasına yönelik ilk hareketler, 1826 yılından on üç yıl sonra 1839 yılında ortaya çıkmıştır. Bu yıl içinde Beynelminel Sıhhiye Meclisleri kurulmuş, (16), bunu 1866’de açılan Sivil Tıp Okulu izlemiştir. Okul, Osmanlı’daki yeni teşkilatlanma ve tıbbi modernleşmeye önemli bir katkı sunmuştur. Osmanlı’da modernleşme, bireylerin sağlık ihtiyaçlarına karşı sorumluluk alma girişimleri, 19. yüzyılda dünyada başlayan kamu idarelerinin sorumluluk alma ve bu istikamette sağlık hizmeti üretme süreçleriyle tarihsel anlam paralellik taşımaktadır. Askeri Tıp Okulu’nu faaliyete sokarken ordu için hekim yetiştirmeyi amaçlamış olan Osmanlı devlet idaresi, sivillere yönelik Tıp Okulunun kurulmasında ise ülke çapında hekimlerin görevlendirmesi amacıyla hareket etmiştir. Bu doğrultuda söz konusu okulların yönetiminde bulunmaları ve eğitim öğretim

ULUSLARARASI SAĞLIK YÖNETİMİ VE STRATEJİLERİ ARAŞTIRMA DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF HEALTH MANAGEMENT AND STRATEGIES RESEARCH

Cilt/Volume : 7 Sayı/Issue : 3 Yıl/Year : 2021 ISSN -2149-6161

faaliyetlerine katılmaları için batılı ülkelerden bilim adamı ve hekimler davet edilmiştir. Daveti kabul eden yabancı hekim ve eğitimcilerin Batıya ayak uydurma çabası içinde olan Türk tıbbına önemli faydaları olmuş, bunun yanında dönemin modern eğitim ve tıp uygulamalarının öğretilmesinde ve tatbikinde büyük katkıları olmuştur (Aydın, 2004).

Osmanlı devletinde, devletin ülke genelindeki sağlık örgütlenmesi ve taşrayla kırsala sağlık hizmeti götürme olgusunun seneler geçtikçe daha da belirgin bir hal aldığı görülmektedir. Devlet sağlık hizmetlerinin teşkilatlanmasını sağlamak gayesiyle Vilayeti İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi ismiyle yeni bir tüzüğü yürütmeye sokarak, 1913 senesindeki bu tüzük vasıtası ile memleket tabipliği hizmetlerini veya daha genel bir ifadeyle sağlık hizmetlerinin teşkilatlanmasının organizasyonunu iyileştirmeyi hedeflemiştir. Sözü edilen yeni tüzük (nizamname) hizmetlerin sunulmuş anlayışı açısından çok fazla değişiklik getirmemesine rağmen, bahse konu olan tüzükteki ilk dikkat celbeden konunun, "Memleket Tabipliği" ünvanının bir kenara bırakılıp onun yerine "Hükümet Tabipliği" isminin kullanılmaya başlanmasıdır. İkinci değişiklik ise, il merkezlerinde Sağlık Müdürlüklerinin kurulmuş olmasıdır. Bir başka önemli değişiklikse, ilçe ve kasabalarda yaşanan sağlıkla ilgili problemlerinin görüşülüp gerek şart olarak görülen girişimlerin icrasını sağlayan ve bir çeşit toplum katılımı ilkesinin yürürlüğe girilmesi anlamına gelen "Sıhhiye Meclisleri"nin kurulmuş olmasıdır. Tüzük gereği kurulan İl Sağlık Müdürlükleri ile sağlık müdürleri, ilk başta koruyucu ve çevreye yönelik sağlık hizmetleri olmak kaydıyla vilayet genelinde bütün sağlıkla ilgili faaliyetlerden yönetsel açıdan sorumlu tutulmuşlardır. Aynı zamanda vilayet genelinde faaliyet gösteren fabrikalarda çalışmakta olan işçilerin sağlığı ile ilgili denetim sorumluluğu da sağlık müdürlerine yüklenilmiştir (Aydın, 2004).

2.5. Osmanlı İmparatorluğu Sağlık Hizmetlerinde Vakıfların Rolü

Osmanlı İmparatorluğu süresinde 1826 öncesi ve sonrası vakıfların rolü, Tanzimatın ortaya koyduğu etkilerle kabuk değiştirip sistemini revize etmiş olsa da Osmanlı Devletince halka yönelik doğrudan bir sağlık hizmeti sunumu söz konusu olmadığından son derece önemli görülmektedir. Osmanlı devleti idaresinde halkın geneline yönelik olarak düzenlilik gösteren bir devlet politikası olarak sağlık hizmetleri örgütlenmesinden bahsetmek pek mümkün olmadığından var olan sağlık kuruluşlarının neredeyse hepsi, bireysel girişimler veya vakıflarca örgütlenmiştir. Devletin herhangi bir katkısı olmaksızın vakıfların kendi gelirleri ile işletilen darüşşifa ve diğer sağlık kuruluşları, vakıfların topluma yönelik bir yardımlaşma ve hayır kurumu olma gibi özelliklerini bünyelerinde bulundurmaları dışında sıhhi müesseselerin de kaynak kuruluşları olagelmışlerdir. Bu bağlamda, vakıf müessesesine bağlı olarak faaliyetlerini yürüten darüşşifa gibi kurumların, ücretsiz muayene ve tedavi hizmeti sunmaları, vakıfların toplumun geneline yönelik kapsayıcı nitelikte bir sağlık sigortası sistemi oluşturduğu şeklinde yorumlanabilir (Taşpınar, 2011).

Osmanlı döneminde vakıfların bir başka etkisi ve rolü, vakıflarca kurularak külliyelele bağlı olarak faaliyete geçmiş olan şifahanelerce sunulan sağlık hizmetlerinin kolaylaşması ve bununla birlikte hastaların toplumdan tecrit edilmesinin önlenmesi olmuştur. Şifahanelerde, yoksul bireylere ve yolcu olarak addedilen kişilere de sağlık hizmeti sunulmuş; her bir şifahane, bir vakıf aracılığıyla desteklenmek kaydıyla, ücretsiz sağlık hizmeti sunumuyla da günümüzün modern hastane yapısından son derece farklı bir işleve aracılık etmiştir (Songur ve Saygın, 2014). Osmanlı'da hastane işlevi gören tüm kurumlar vakıf sistemine tabii olduğundan, sunulan bütün sağlık hizmetleri, din, mezhep ayırt etmeksizin para alınmadan sunulmuştur (16).

Daha önce de ifade edildiği gibi "Sevab ba'del mevt" diye ifade edilen hadis doğrultusunda mallarını vakıflara adamaktan çekinmeyen insanların destekleriyle ayakta duran vakıflar,

ULUSLARARASI SAĞLIK YÖNETİMİ VE STRATEJİLERİ ARAŞTIRMA DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF HEALTH MANAGEMENT AND STRATEGIES RESEARCH

Cilt/Volume : 7 Sayı/Issue : 3 Yıl/Year : 2021 ISSN -2149-6161

toplumdan aldıkları bu olumlu destekten hareketle hastaneler tahsis etmiş ve bu sayede, Osmanlı'da sağlık hizmetlerinin finansmanı konusunda, vakıf kurumunun etkin kaynaklı rolü neticesinde bir sorun yaşanmamıştır (Songur ve Saygın, 2014).

Bu sürdürülebilirliği sağlayan bir diğer husus, Osmanlı döneminde yaşayan insanların hastalarına genellikle evde bakmalarıdır. Bu sayede darüşşifalar, daha çok kimsesizler ve hastasına evde bakacak durumu olmayanlara hizmet sunmuştur. Burada etkili olan kaide, hastaya evinde sağlık hizmeti sunulması, istisnai hallerde ise hastanelerde bakımının yapılması olmuştur (Songur ve Saygın, 2014).

Fakat imparatorluğun çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş olması, halk sağlığı uygulamalarına yönelik politikaların kapsamını daraltmış, sağlık hizmet üretimi ve sunumunun da yeterli kılınamamasına neden olmuştur. Bundan dolayı, daha etraflı, plan ve programa dayalı, bilinçli bir sağlık politikası ile hareket edilememiştir. Bu yöndeki eksiklikler ise; 19. asırda Osmanlı devletinin yenilik hareketleri çerçevesinde sağlık alanında yaptığı çalışmalarla gerçekleştirilmiştir (Taşpınar, 2011).

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

İslam dininin hadis, inanç ve yaşayış teamüllerine uygun bir yapı olarak ifade edilen, farklı toplumlarda ve dinlerde de benzer uygulamalara rastlanılmasına rağmen milli kurumlar olarak görülen vakıf müesseseleri Osmanlı'da birçok hizmetin sorumluluğunda önemli bir rol üstlenmiş ve bu hizmetlerin sunumu için aracılık etmişlerdir. Sadece Osmanlı için değil, tüm dünyada devletler nezdinde sağlık politikalarından bahsetmenin mümkün olmadığı 19. asra kadar, sağlık sisteminin sunum, örgütlenme ve finansman işlevleri vakıflar tarafından yürütülmüştür.

Selçuklu'nun devamı niteliğindeki Osmanlı Sağlık Örgütlenmesi 19. asra kadar vakıf sistemini temel alan bir doğrultuda halkın sağlık ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmış, 19. asırdaki batılılaşma hareketleriyle birlikte Osmanlı sağlık sistemi değişime uğramıştır. Bu bağlamda 19. asra kadarki dönemde sağlık hizmet sunumunda vakıfların rolünün hayati bir ehemmiyette olduğu, vakıfların bir çeşit sosyal güvenlik, finansman sistemi işlevi gördüğü, bununla beraber toplumsal sınıflar arasındaki varlıklı kişilerden yoksul kimselere yönelik bir çapraz sübvansiyon görevi üstlendiği görülmektedir. Ne var ki hizmetlerin sağlanması, kaynakların yaratılması, finansman, idare gibi temel fonksiyonları yerine getirmesine rağmen, Dünya'daki benzerlerinde olduğu gibi arkasında düzenli bir devlet politikası olmadığından, toplumun sağlık seviyesinin yükseltilmesi, hakkaniyet, erişim ve verimlilik gibi unsurları karşılama konusunda daha etraflı, plan ve programa dayalı bir bilinç ile hareket edilememiş, çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş Osmanlı İmparatorluğu'nda sağlık hizmetleri, yenilik hareketlerine kadar vakıfların özverili fakat sınırlı olarak ifade edilebilecek faaliyetleri etrafında şekillenmiştir. Bu duruma, batıdaki bilimsel tıbbi gelişmelere ayak uydurulamadığı gerekçesiyle son verilmiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Çalışma tek yazar tarafında yürütülmüştür.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Çalışma herhangi bir destek almamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

ULUSLARARASI SAĞLIK YÖNETİMİ VE STRATEJİLERİ ARAŞTIRMA DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF HEALTH MANAGEMENT AND STRATEGIES RESEARCH

Cilt/Volume : 7 Sayı/Issue : 3 Yıl/Year : 2021 ISSN -2149-6161

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aydın, E. (2004). 19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması. OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 15 (15), 185-207 .
- Yediyıldız, B. (1986). Vakıf, İslam Ansiklopedisi, c.13, MEB. Yayınları, İstanbul, 153-172.
- İşık, H. (2009). Bir Kamu Hizmeti Birimi Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü. Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi,(16), 1-10.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü, Yayın No:101. (2012). Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar. İstanbul: T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Aydın, V. (2013). Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetimine Katkısı, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi c.8, s.1, 313-338.
- Ülker, Y., Toraman, C. (2012). Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Hayatında Para Vakıflarının Rolü ve Muhasebe Uygulamaları, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 1 Sayı 2, 55-84.
- Buluş, A. (2009). Sivil Toplum Kuruluşlarına Tarihsel Bir Örnek: Osmanlı Vakıfları. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 8 (16), 20-36.
- Ağmanvermez, A. (1999). Bir Vakıf Medeniyeti Olarak Osmanlı, İlkadım Dergisi, Sayı 136.
- Köprülü, B. (1951). Tarihte Vakıflar, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 8 Sayı: 3 495-506.
- Çizakça, M. (2000). Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, (www.tusev.org.tr), İstanbul, 19-31.
- Bayartan, M. (2008). Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar Ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler. Osmanlı Bilimi Araştırmaları Cilt 10, S.1, 157-175.
- Ertem, A. (1999). "Osmanlı'dan günümüze vakıflar", Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, 111-150.
- Şen, M. (2002). Osmanlı Devleti'nde Sosyal Güvenlik: Ahi Birlikleri, Loncalar ve Vakıflar. Çimento İşveren, Kasım, 18-40.
- Yavuz, Y. (1988). Batılılaşma Döneminde Osmanlı Sağlık Kuruluşları, ODTÜ MFD, (8:2) 123-142.
- Taşpınar, A. (2011). Osmanlı Devleti'nde Sağlık Teşkilatı (1827-1914), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Isparta - 12-17.
- Şimşek, R. (2010). İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Sağlık Kuruluşları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi ABD Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, 15-16.
- Genca, E. (2014). Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 72, Sayı 1, 531-554.

ULUSLARARASI SAĞLIK YÖNETİMİ VE STRATEJİLERİ ARAŞTIRMA DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF HEALTH MANAGEMENT AND STRATEGIES RESEARCH

Cilt/Volume : 7 Sayı/Issue : 3 Yıl/Year : 2021 ISSN -2149-6161

Songur, H., Saygın, T. (2014). Şifahaneden Hastaneye: Sağlık Kuruluşlarının Değişimine Genel Bir Bakış. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (19), 199-212.